

Vedlejší věty, jejich forma a sémantika ve školní praxi (nejčastější problémy spojené s klasifikací vedlejších vět)

Jana Vaňková, FPE ZČU v Plzni

jvankova@kcj.zcu.cz

Klíčová slova: vedlejší věta, větný člen, klasifikace vedlejších vět, formálně odkazovací výraz, významy široce příčinné významy široce způsobové

Key words: dependent clause, sentence element, classifying dependent clauses, formally pointing expression, causal aspects and manner in broad sense

Dependent Clauses – Their Form and Meaning – in Teaching Czech at Schools (the most Common Problems in Classifying Dependent Clauses)

Distinguishing and classifying dependent clauses at schools is connected with certain problems the author points out: distinguishing the types of dependent clauses, being aware of different meanings of individual words or phrases in a text, etc. Our analysis has all types of dependent clauses in its scope. However, special attention is paid to adverbial clauses as classifying adverbials and adverbial clauses is traditionally based on their semantic aspects. Yet more specifically, the author focuses on causal aspects and manner, both in broad sense.

Problematika klasifikace vedlejších vět patří již tradičně k základním jazykovým jevům roviny syntaktické probíraným ve školní výuce českému jazyku. Spolu s určováním větněčlenské platnosti jednotlivých nevětných výrazů je dokonce učivem stěžejním. V poslední době stále častěji slyšíme z mnoha stran (a to i ze stran učitelů českého jazyka) námitky, že jde o pouhé „nálepkování“, formální zatěžování žáků a zbytečné učivo. Ano, tyto námitky mohou být často skutečně oprávněné, pokud výuka zůstane jen u pouhého určování, jen u samoučelného pojmenování jednotlivých druhů vedlejších vět (příp. větných členů) a pokud bude chybět to podstatné, tedy uvědomování si skutečnosti, že těmito výrazy (ať už větnými, či nevětnými) vždy vyjadřujeme určité významy, že pomocí těchto výrazů vysvětlujeme a vnímáme souvislosti mezi jevy, ději, okolnostmi či stavy. Pochopí-li žáci tyto významy, dokáží správně porozumět vnímanému textu. Jsou schopni pak také v textu, který sami vytvoří, vysvětlit jakkoli komplikovanou skutečnost. Pochopení funkcí a forem jednotlivých vedlejších vět a jejich uspořádání ve složitých syntaktických celcích současně umožňuje zvládnout principy interpunkce. A správné užívání interpunkčních znamének je předpokladem pro tvorbu kvalitního, srozumitelného a přehledného textu.

Na základě svých dlouholetých zkušeností z výuky studentů oboru český jazyk na katedře českého jazyka a literatury Fakulty pedagogické ZČU v Plzni, ale i na základě svých zkušeností z výuky českého jazyka na jiných stupních škol stále častěji vnímám, že se problematika výuky vedlejších vět a větných členů od sebe odděluje, jako kdyby se jednalo o dvě vzdálené a odlišné oblasti. Při výuce se nedostatečně zdůrazňuje fakt, že určitá pozice ve větě může být obsazena výrazy nevětnými (větnými členy) i větnými (vedlejšími větami). Vedlejší věty mají obvykle platnost větných členů majících formu větnou (obsahují VF – určitý slovesný tvar). Je samozřejmé, že ve všech větných typech není vzájemná zastupitelnost vedlejších vět a jim

odpovídajících větných členů rovnocenná. Např. některé druhy příslovečných určení jsou častěji vyjadřovány výrazy nevětnými, jiné naopak větnými. Tak např. v souvětí podřadném *Otec soudil, že o tom už někde slyšel* bychom vedlejší větu předmětnou obtížně vyjádřili výrazem nevětným.

Při syntaktické analýze se často setkáváme s problematickým určováním výrazů ve větněčlenské platnosti **podmětu**. V zadaném úkolu: Vypište, který výraz je podmětem k přísudku v první větě souvětí: *Také se vám zdálo, že jste to už někdy slyšeli?* odpovídají studenti chybně – např.: „*je tam podmět nevyjádřený, nebo podmětem je výraz ono*“, namísto správné odpovědi, že podmětem je vedlejší věta podmětová, a že věta řídicí je tudíž věta dvojčlenná se subjektem vyjádřeným vedlejší větou. Mimochodem – problém nesprávné interpretace výrazu *ono* se táhne výukou syntaxe jako červená nit. V těchto výše uvedených případech by bylo velmi vhodné upozornit žáky na problém slovnědruhové platnosti výrazu *ono* ve větách *Ono tam začalo hrozně pršet, Ono se mu fakt nechce pracovat*. Jde o částice ve funkci kontakto- vých prostředků vyskytujících se často v nepřipravených mluvených projevech. Při výkladu těchto jevů může učitel také upozornit na rozdílnou stylovou (i jinou) platnost takovýchto syntaktických konstrukcí: *Začalo pršet. Ono tam začalo pršet, příp. Vono tam začalo pršet*, podobně výraz *to*: *To tam ale leje*.¹ Výraz *ono* i výraz *to* jsou v uváděných výpovědích, jak bylo uvedeno výše, částicemi, tedy výrazy, které nemají větněčlenskou platnost.

Připomínáme zde ještě jiný problém, který se často vyskytuje v souvislosti s **kla- sifikací vedlejších vět**, a sice problém formálně odkazovacích výrazů v řídicí větě. Přítomnost odkazovacích výrazů v řídicí větě je dána různými faktory, často souvisí s charakterem konkrétního textu. Představuje však velmi frekventovaný jev. *Jel vždy tam, kam ho poslali. Odpovídejte jen na to, na co se vás ptají. Eva není taková, jak si myslíš. V důsledku toho, že byl v noci mráz, všechny květy pomrzly. Tyto problémy se musí řešit ve světle toho, jak o nich mluví autor*.

Formálně odkazovací výrazy ve větě řídicí nejsou samy větnými členy, ale odkazují na větu závislou. Na větněčlenské výstavbě se podílejí, a to buď formálně, tj. fungují jako tzv. pádové ukazatele (*odpovídat na co – odpovídej jen na to, na co se tě ptají*), ukazují tedy na předpokládanou pozici a na její pádovou formu, která je v dané struktuře obsazena větným výrazem, nebo vyjadřují sémantiku příslovečných vět. Formálně odkazovací výraz tvoří spolu s vedlejší větou jeden významový celek *Jel tam, kam ho poslali*.

Velmi často se také setkáváme se složenými odkazovacími výrazy typu: *díky tomu, že, vzhledem k tomu, že, ve světle toho, že, v důsledku toho, že*. Jejich součástí jsou předložky vlastní i nevlastní a ukazovací zájmena. Nevlastní předložky poukazují na význam závislé příslovečné věty: *Kvůli tomu, že jsme zaspali, nám ujel vlak* – vedlejší věta příslovečná příčinná. Vztažné výrazy ve vedlejší větě ale větněčlenskou

¹ Velmi podnětně jsou tyto jevy vykládány v nedávno vydané publikaci HOFFMANNOVÁ, J.; HOMOLÁČ, K.; MRÁZKOVÁ, K. (eds.) *Syntax mluvené češtiny*. Praha: Academia, 2019.

platnost mají, jsou součástí věty závislé (ve výše uvedené vedlejší větě **kam** ho poslali je vztažné příslovce *kam* příslovečným určením místa).

Smyslem poznávání a následně i určování a klasifikace vedlejších vět (větných členů) je především uvědomování si různých významů užitých výrazů (větných i nevětných) v textu. V dalších výkladech se zaměříme zejména na vedlejší věty příslovečné, neboť právě u nich (a samozřejmě také u nevětných příslovečných určení) je tradičním principem třídění pouze aspekt významový. Základní rozdělení příslovečných vět na čtyři významové typy (místní, časové, příčinné a způsobové) je pochopitelně vnitřně mnohem komplikovanější, a v učebnicích se tudíž setkáváme s různě detailní klasifikací.

Význam místní je vedlejšími větami vyjadřován poměrně často. Jedná se vždy o vedlejší věty, které jsou uvozeny vztažným výrazem: *Můžeš si sednout, kam chceš. Vrátil se tam, kde vyrostl.* Vztažné příslovce plní uvnitř vedlejší věty funkci adverbiale loci. Vedlejší věta může vyjadřovat význam dynamický (direktivní), odpovídající na otázku *kam*, příp. *odkud*. Může ale také vyjadřovat i další místní významy: *Seděl tam, kam ho posadili* (vedlejší věta vyjadřuje význam statický, odpovídá na otázku *kde*). *Stoupal do stráně tudy, kde byla cesta nejlépe přístupná. Šel tudy, kudy šla většina lidí* (význam dynamický nedirektivní, odpovídá na otázku *kudy*, vedlejší věta označuje prostor, který je slovesným dějem překonáván.). Vedlejší věty příslovečné místní mohou být jak nekorelativní *Šel, kam ho poslali. Kam přišel, bylo hned veselo*, tak korelativní *Kde se objevil, tam byly zmatky. Vrátil se tam, odkud přišel. Šel tudy, kudy šla většina lidí*.

Je třeba ale vždy důsledně upozorňovat na fakt, že vztažná příslovce mohou uvozovat také jiné druhy vět. *Z míst, kde se nacházel, bylo jen velmi obtížné uprchnout.* Tato vedlejší věta vztažná determinuje (tedy přímo určuje) podstatné jméno *míst*, jedná se o větu přívlastkovou.

V této souvislosti je nutno připomenout ještě problém **nepřavých vedlejších vět vztažných** *Odjeli do krásného údolí, kde se utábořili. Pobývala celý týden v Praze, kde se setkala se svými známými.*² V těchto případech samozřejmě nejde o přívlastkové věty, nejde o determinaci substantiva, ale o vyjádření následného děje. Jedná se o útvary tvořené dvěma větnými výpověďmi (na rozdíl od útvarů tvořených souvětňnou výpovědí).³

Vedlejší věty časové (konkurence nevětně vyjádřeného příslovečného určení času) také vyjadřují mnoho dílčích významů (podobně jako vedlejší věty s významem místním). Na rozdíl od vedlejších vět místních jsou z hlediska formálního připojovány většinou podřadící spojkou (dnes nejčastěji spojkou *když*). Mohou ale být připojovány také relativy: *Odešli jsme krátce poté, co začalo pršet. Spojka když patří ke spojkám velmi frekventovaným a také polyfunkčním, vždy je třeba vést*

² ZIMOVÁ, L. „Nepřavosti“ v syntaxi češtiny. In *Přednášky z 60. běhu Letní školy slovanských studií*. Praha: FF UK Euroslavica, 2017, s. 69–82.

³ Útvary s nepřavou větou vedlejší nazývá J. Hrbáček souvětí s podřazováním. Viz ČECHOVÁ, M. a kol. *Čeština – řeč a jazyk*. Praha: SPN, 2011, s. 372–374.

žáky k posuzování významu věty závislé. *Když si Eva přečetla ten dopis, bylo jí do pláče* (význam časový). *Když zvládnete tuto základní látku, nebudete mít problémy s dalšími kapitolami* (význam podmínkový). Je vždy také vhodné ukazovat žákům další možnosti (další spojovací výrazy), kterými lze určitý konkrétní význam vyjádřit (a to i s ohledem na jejich stylovou hodnotu). V žádném případě zde nevolám po tom, aby se žáci učili zpaměti spojky užívané např. ve vedlejších větách příslivečných časových či podmínkových. Jde o to, aby spíše hledali různé možnosti (synonyma v širším smyslu) při vyjadřování daných vztahů, a aby tím odstraňovali stereotypnost svého vyjadřování.

Pokud se budeme věnovat časovému významu vyjadřovanému vedlejšími větami podrobněji, lze samozřejmě rozlišovat řadu dalších časových významů, a to např. časový význam předčasnosti, současnosti a následnosti. *Ještě než Marie dokončila svůj proslov, ozvaly se nesouhlasné hlasy. Markéta se mračila, už když jsi vstupoval. Jakmile se Eva zabrala do učení, začala ji Jana rozptylovat.* Vedlejší věta příslovečná časová může také vyjadřovat význam časového limitu (odkdy, dokdy a po jakou dobu, za jak dlouho, na jak dlouho). *Koukala za ním tak dlouho, dokud úplně nezmižel.* Z příkladu vyplývá, že jde o vyjádření limitní míry (jak dlouho, tak dlouho) v časové okolnosti vztahující se k ději řídicího predikátu (viz i Štěpán, 2017–18).

Velmi zajímavým typem souvětých útvarů s časovými větami je tzv. časové souvětí inverzní.⁴ *Seděla už v klidu a v teple domova, když vtom se ozval silný křik.* Jedná se o souvětí podřadné (složenou větu, výpověď souvětňou), v němž dochází k nesusladu mezi gramatickou formou a obsahem, proto je toto souvětí definováno jako inverzní. Nositelem časového významu je věta formálně hlavní, na časový význam se ptáme větou se spojkou *když* (*kdy se ozval silný výkřik?*). Můžeme vést žáky také k tomu, aby si uvědomovali, která z vět v souvětě výpovědi vyjadřuje časový význam, a aby si také všimli rozdílné funkce a stylové hodnoty uvedených prostředků. Tento typ inverzního souvětí představuje výrazný prostředek ke zvyšování napětí, k akceleraci děje, je frekventovaným prostředkem ve vyprávěcím slohovém postupu.

K významově složitějším typům patří vedlejší věty s **významem široce příčinnostním a široce způsobovým**.

K významům kauzalitním (příčinnostním) se tradičně řadí význam vlastní příčiny, účelu, podmínky a přípustky. A právě tyto významové vztahy se většinou vyjadřují výrazy větnými, tedy vedlejšími větami příslovečnými. Proto je zejména u tohoto významového okruhu didakticky vhodné a účelné provádět náhradu větného členu vedlejší větou a naopak. Tato dovednost se totiž ukazuje jako stále méně zvládnutá. Základním typem sledovaného významového okruhu je **význam vlastní příčiny** (nejčastěji vyjadřovaný hypotaktickými spojkami *protože, poněvadž, že, jelikož* aj.) *Všechny květy zčernaly, protože v noci mrzlo.* Význam vlastní příčiny může být vyjadřován také paratakticky *Odešel domů, neboť se necítil dobře. Vrátil se, zapomněl si totiž klíče.*

⁴ J. Hrbáček tyto věty nazývá pseudočasové. Viz ČECHOVÁ, M. a kol. *Čeština – řeč a jazyk*. Praha: SPN, 2011, s. 337.

Systematicky se snažíme vést žáky k pochopení toho, co vlastně znamená pojem příčina – věta příčinná vždy vyjadřuje příčinu skutečnosti uvedené ve větě nadřazené (řídící). Význam příčiny směřuje „zpátky“, ptáme se, co je příčinou nějakého faktu, jevu či skutečnosti. *Růže je nazývána královnou květin, protože je krásná. Pro svou krásu je růže nazývána královnou květin. Poněvadž jste nedochvilní, přišli jsme pozdě. Kvůli vaší nedochvilnosti jsme přišli pozdě.* Zde je na místě připomenout také vhodnou volbu nevlastní předložky s ohledem na její sémantiku (*kvůli, díky*). V odborných syntaxích se dále ještě rozlišuje význam příčiny a důvodu. J. Hrbáček uvádí: „*Věty důvodové vyjadřují fakt, který vede mluvčího k domněnce vyslovené v nadřazené větě (odůvodňují soud či domněnku vyslovenou v nadřazené větě): Nechal asi otevřené okno, protože dovnitř napršelo.*“ (Svoboda, 1972; Čechová, 2011). Ve školní praxi se však tyto významy obvykle nerozlišují a zařazují se k významu vlastní příčiny.

Význam účelový představuje takový typ kauzálního vztahu, v němž vedlejší věta (větný člen) vyjadřuje cíl, účel děje. Význam účelový směřuje „dopředu“, vyjadřuje, proč se něco děje, co je účelem, cílem uváděného děje. Nejčastější spojkou je spojka *aby*: *Uvařil si polévku, aby se zahřál. Matka mě poslala, abych koupila aspoň to nejnnutnější. Přijeli jsme, abychom vám pomohli.*⁵ Ale není to pochopitelně jediná možnost připojení. V současné době lze sledovat nárůst konstrukcí se spojkou *ať*, např.: *Přijď, ať to doděláme. Počkej tady, ať ho nepromeškáme. Musíte si pospíšet, ať vám neujede vlak.*

Dalším významem v rámci příčinnostních vztahů je **význam podmínky**. Vedlejší věta příslovecná podmínková vyjadřuje podmínku toho, co je vyjádřeno ve větě řídící. Může se jednat o podmínku reálnou: *Když je nad nulou, sníh taje*, potenciální: *Jestliže bude ještě trochu trénovat, má šanci vyhrát*, i nereálnou: *Kdyby byl víc trénoval, mohl vyhrát*. Charakteristickými spojovacími prostředky jsou hypotaktické spojky *-li, jestliže, pokud, kdyby* aj. Často se užívají i sekundární spojovací prostředky typu *v případě, že* (*V případě, že se vám naskytne tato možnost, udělejte to.*) V nepřipraveném, uvolněném projevu (často právě v žákovském vyjadřování) je velmi frekventovaná hovorová spojka *jestli* a polyfunkční spojka *když* (viz výše). *Jestli se vám naskytne tato možnost ještě jednou, udělejte to. Když se vám naskytne tato možnost ještě jednou, udělejte to.*

Význam podmínky může být vyjádřen i paratakticky. *Plzeň by musela vyhrát, a pak by postoupila do finále. Plzeň by musela vyhrát, jinak nepostoupí do finále* (srov. *Kdyby Plzeň vyhrála, postoupila by do finále*).

U významu podmínkového dochází k častému významovému propojení s významem časovým, zejména se tak děje u vedlejších vět uvozených spojkou *když*. *Když hrávali ochotnické divadlo, sjížděli se všichni obyvatelé z okolních vesnic.* Vedeme žáky k tomu, aby si uvědomovali přítomnost obou významů, jejich překrývání. *Kdy se obyvatelé sjížděli, v jaké době? (když hrávali ochotnické divadlo), za jaké*

⁵ Zde je na místě připomenout žákům, že vždy jde o spojkou *aby*. V tvarech *abych, abychom* jde o spojení s částí složeného slovesného tvaru v podmiňovacím způsobu (nakupoval *bych*, nakupovali *bychom*).

podmínky se sjižděli všichni obyvatelé? (jestliže hrávali divadlo). Děje se tak zejména u dějů uzuálních.⁶

Pravděpodobně nejsložitější pro pochopení jednotlivých významů v rámci kauzálních vztahů je pro žáky **význam přípustkový**. Na vedlejší větu přípustkovou se totiž nemůžeme ptát *proč, z jaké příčiny, za jakým účelem, za jaké podmínky* atd., otázka *i přes co se něco děje* není přirozená. Přípustkový význam patří mezi kauzální vztahy proto, že se vlastně jedná o negaci významu vlastní příčiny. Proto je také při výuce možné porovnávat tyto dva významy. Uvědomění si jejich podstaty pomůže žákům lépe pochopit význam přípustky, ale i význam vlastní příčiny. Srovnáme příklady: *Protože pršelo, nešli jsme ven* (příčinou skutečnosti, proč jsme nešli ven, byl déšť). *Třebaže pršelo, šli jsme ven* (očekávali bychom, že za deště ven nepůjdeme, my jsme však přesto šli). Podobně lze rozebírat další příklady vyjádření přípustky. *I když je nyní on-line výuka nutná, nemůže nikdy nahradit kontaktní výuku* (výuka on-line je nyní nutná, můžeme očekávat, že nahradí kontaktní výuku, ale není tomu tak). *At jsem se namáhala sebevic, nesvedla jsem to* (hodně jsem se namáhala, očekávala bych, že to dokážu, ale nesvedla jsem to). *Jak byla stará, tak byla nerozumná* (byla stará, očekávali bychom, že bude rozumná, ale opak je pravdou).⁷

Vedlejší věty s **významem široce způsobovým** bývají ve školních výkladech zjednodušeny na význam vlastního způsobu a význam měrový (tedy význam kvalitativní a kvantitativní). K těmto základním významům se však přiřazují další, více či méně blízké významy realizované vedlejšími větami (větnými členy), jako např. vedlejší věty s významem nástroje a prostředku, s významem zřetelovým, s významem průvodních okolností, původce děje, účinku atd. Jejich klasifikace v učebnicích je různě podrobná. Vědecké syntaxe pak přináší řadu výkladů závislých na odlišných významových nuancích a definují řadu dalších typů (příslivečné určení výsledku děje, měřítka, původu atd.). Je zřejmé, že v didaktické aplikaci nelze se všemi těmito významovými nuancemi a detaily pracovat. Přesto se domnívám, že by se některým (alespoň těm frekventovaným) měla věnovat přiměřená pozornost, protože pomáhají žákům pochopit významovou mnohovrstevnatost textu, a zvyšují tím úroveň jejich čtenářské gramotnosti.

Základním významem tohoto okruhu je **význam vlastního způsobu** – větný člen i vedlejší věta vyjadřují kvalitu děje či stavu (význam kvalitativní) – *Pracoval, jak nejlíp uměl. Udělej to, jak ti radí otec. Tvářil se, jako by se nic nestalo*. Základní otázkou je *jak, jakým způsobem*.

Význam měrový (kvantitativní) je častěji než vedlejší větou vyjadřován nevětně – *Zařízení bylo zcela zničeno. Bylo to strašně těžké*. Častější jsou vedlejší věty měrově srovnávací: *Čím více o něho stála, tím více jí unikal* – srovnání ve smyslu úměrnosti, *Eva byla větší, než byla její matka* – srovnání ve smyslu nestejnosti (v řídicí větě je

⁶ GREPL, M.; KARLÍK, P. *Skladba spisovné češtiny*. Praha: SPN, 1986, s. 387.

⁷ Konstrukce typu *jak – tak* vyjadřují i další významy. Např. *Jak řekl, tak učinil* – vedlejší věta je uvozena vztažným příslovcem, jde o větu příslovečnou způsobovou s významem přirovnávacím. Jinak je tomu v souvětí *Jak spustil, tak už ho nikdo nezastavil*. Vedlejší věta příslovečná časová je uvozena hypotaktickou spojkou *jak*.

komparativ adjektiva nebo adverbia). Někteří autoři klasifikují věty *Eva byla větší, než byla její matka* jako vedlejší věty zřetelové.⁸

Velmi frekventovaným typem jsou vedlejší **věty účinkové**. Význam účinku je významem komplikovaným, stojí totiž svou podstatou mezi významy široce příčinnými a významy široce způsobovými. Význam účinku představuje něco, co vyplývá z velké, nebo naopak malé míry intenzity děje či stavu, má proto blíže k významu měrovosti (míra vyjádřená účinkem). A v tomto smyslu jde spíše o významy široce způsobové.⁹ Např.: *Tolik se ho bála, že nemohla ani promluvit. Byli jsme tak promrzlí, že jsme necítili ani bolest. Křičela, až z toho ztratila hlas. Dokázala se přiblížit tak blízko, že viděla i krásnou kresbu na ptačím peří. Mrzlo, až praštilo*. Je zajímavé si připomenout také inverzní souvětí s větou účinkovou: *Nemohla ani promluvit, jak se ho bála*.

Zajímavá je funkce spojky *takže*, v současných textech značně frekventované. Jak už bylo řečeno, uvozuje tato hypotaktická spojka většinou vedlejší větu s významem účinku (viz výše), např.: *Měla velký strach, takže nemohla ani pořádně mluvit*. Přesto se ale dnes tato spojka poměrně často vyskytuje jako konkurenční spojovací prostředek k parataktickým spojovacím prostředkům v souvětí důsledkovém (viz Svoboda, 1972, s. 90 i jinde). Význam důsledkový je převážně vyjadřován parataktickými prostředky či asyndeticky: *Večer se vyjasnilo, proto (a tak, tudíž, tedy) jsme vyšli ven. Večer se vyjasnilo, šli jsme ven*. Jde o útvar souvětí, o spojení výpovědí, ve školní syntaxi označovaný jako souvětí souřadné (významový poměr důsledkový). Ve vyjádření *Večer se vyjasnilo, takže jsme vyšli ven* jde také o vyjádření významu důsledku, nikoli účinku (není zde význam něčeho, co vyplývá z velké nebo malé míry intenzity děje, ale ve druhé větě je vyjádřen důsledek toho, co obsahuje věta předcházející). Výpovědi jsou však organizovány na principu podřazování, druhá věta (nepravá věta vedlejší) je samostatnou výpovědí (vyjadřuje význam důsledkový), ale je formálně závislá.¹⁰ Další příklady: *Na rekreačním pobytu onemocněl, takže musel odjet. Nic zajímavého se už neprobíralo, takže jsme odešli dřív*.

Podobně frekventované jako účinkové věty jsou v současné češtině vedlejší **věty příslovečné zřetelové** (zejména např. v komunikátech publicistického stylu). Jejich větná forma je značně schematická, bývají uvozeny spojovacími výrazy *pokud jde o, co se týká, co se týče*. Z hlediska počtu vyjadřovacích forem jsou mnohem četnější a různorodější nevětná adverbiala zřetelová. Srovnajme např. *Letošní leden byl teplotně podnormální. Pokud jde o teploty v letošním lednu, byly podnormální. Znalostmi se jim nemůžeme vyrovnat. Co se týká znalostí, nemůžeme se jim vyrovnat. Na kluky neměla štěstí. Pokud jde o kluky, neměla štěstí*.

Ve spektru široce způsobových významů jsou důležité také **významy průvodních okolností**. Jsou vyjadřovány zejména nevětnými příslovečnými určeními (*vstoupil*

⁸ Např. ADAM, R. a kol. *Gramatické rozbory češtiny*. Praha: Karolinum, 2019.

⁹ Podle J. Hrbáčka: „*Věty účinkové vyjadřují: následek/důsledek a) velké míry děje nebo vlastnosti, b) dostatečné míry, c) nedostatečné míry*“. Viz ČECHOVÁ, M. a kol. *Čeština – řeč a jazyk*. Praha: SPN, 2011, s. 339.

¹⁰ ČECHOVÁ, M. a kol. *Čeština – řeč a jazyk*. Praha: SPN, 2011, s. 373.

s rukama v kapsách, odešel bez zaplacení), dále též jako významový podtyp tzv. **společenství** (*jel s bratrem, odešel bez rodičů*). Také tyto vztahy vyjadřujeme vedlejšími větami, a to nejčastěji větami uvozenými typickým spojovacím výrazem *aniž*. *Vstoupil do místnosti, aniž by pozdravil*. Hovorovou variantou vyjádření tohoto významu jsou konstrukce *Vstoupil do místnosti bez toho, že by pozdravil. Vstoupil do místnosti bez toho, aby pozdravil*.

Vedlejší věty příslovečné s **významem prostředku** jsou charakteristické užitím formálně odkazovacího výrazu *tím* v řídicí větě. *Vyřešíme to tím, že zakoupíme nové pomocné zařízení. Jak, pomocí čeho to vyřešíme? Zakoupením nového zařízení*. Odkazovací výraz *tím* signalizuje nejčastější formu nevětneho vyjádření příslovečného určení nástroje a prostředku, a sice formu instrumentálu (nástrojového): *řezat pilou, malovat štětcem* aj. Zde je třeba upozornit žáky na problém, že výrazy v instrumentálu (*pilou, štětcem* atd.) nejsou tvarově řízenými doplněními slovesa, ale jde o významy: pomocí čeho, pomocí kterého nástroje něco dělat. Nejedná se tedy o předměty, ale o příslovečná určení nástroje a prostředku (o tvarově neřízené doplnění).

Je pochopitelné, že některé výše uvedené typy významových vztahů je třeba vykládat vždy s ohledem na věkovou kategorii žáků. Cílem není, aby žáci uměli vyjmenovat jednotlivé druhy vedlejších vět, ale aby na základě znalosti základních typů vět dokázali analyzovat text, a to zejména s důrazem na aspekty významové. Pokud je to jen trochu možné, je vždy vhodnější pracovat se souvislým textem (být třeba malého rozsahu) než s jednotlivými souvětími vytrženými z kontextu. Zároveň se přimlouvám za to, aby si žáci osvojovali tyto jevy na jazykovém materiálu, který je obsahově a tematicky blízký jejich současnému světu.

V centru pozornosti našeho příspěvku jsou především **vedlejší věty příslovečné**. Snažíme se právě na nich ukázat, jak je důležité pracovat s významovou stránkou souvětých struktur. Formální aspekty (typické spojovací prostředky) samozřejmě pomohou žákovi klasifikovat vedlejší věty, ale nesmí být jedinými a nejdůležitějšími pomocníky. Při výkladech o vedlejších větách příslovečných je třeba přijmout i fakt, že se jednotlivé významy na sebe navrstvují, překrývají se, a že je tudíž někdy velmi obtížné, ba dokonce nemožné jednoznačně určit druh příslovečné věty. Jak už bylo výše řečeno, často se např. na sebe navrstvuje význam časový a podmínkový, ale i uváděné významy příčinnostní a způsobové (blíže viz Štěpán, 2017–18; 2020–21).

Navíc výše analyzované významy bývají v syntaktických celcích také vyjadřovány jako formálně nezávislé (spojené asyndeticky).¹¹

V uvedené stati byla pochopitelně připomenuta jen část problémů spojených s klasifikací a s významy vedlejších vět, k mnohým bude jistě potřeba se znovu vrátit. Cílem příspěvku bylo jednak upozornit na některé opakující se chyby a problémy, kterých se žáci a studenti soustavně dopouštějí, jednak zdůraznit, že chceme-li vést

¹¹ J. Hrbáček (2011, s. 337–342) mluví o nezávislých vedlejších větách např. účelových, podmínkových atd. V jiném pojetí viz GREPL, M.; KARLÍK, P. (1986, s. 337–338) jsou tyto věty charakterizovány jako větné struktury spojené, sémanticky závislé, ale bez formálního spojovacího prostředku, tedy spojené asyndeticky.

žáky a studenty k přemýšlení o významech v textu a k pochopení základních významových okruhů, jako je příčina, účel, podmínka, následek aj., patří právě učivo o vedlejších větách (větných členech) k těm zásadním. Pochopení uvedených významových okruhů pomůže totiž žákům a studentům správně pochopit výklady nejen v předmětu český jazyk, ale nepochybně budou lépe rozumět výkladovým textům i v dalších předmětech a disciplínách.

Literatura

ADAM, R. a kol. *Gramatické rozbory češtiny*. Praha: Karolinum, 2019.

ADAM, R. Slabá místa při určování větných členů. *ČJL*, 72, 2021–2022, s. 20–24.

ČECHOVÁ, M. a kol. *Čeština – řeč a jazyk*. Praha: SPN, 2011.

GREPL, M.; KARLÍK, P. *Skladba spisovné češtiny*. Praha: SPN, 1986.

HOFFMANNOVÁ, J.; HOMOLÁČ, K.; MRÁZKOVÁ, K. (eds.) *Syntax mluvené češtiny*. Praha: Academia, 2019.

SVOBODA, K. *Souvětí spisovné češtiny*. Praha: SPN, 1972.

ŠTĚPÁN, J. Souvětý rozbor a zřetelové věty. *ČJL*, 67, 2016–17, s.174–178.

ŠTĚPÁN, J. Časové věty. *ČJL*, 68, 2017–18, s.126–129.

ŠTĚPÁN, J. Účinkové věty. *ČJL*, 71, 2020–2021, s.127–132.

ŠTĚPÁN, J. Příčinnostní (kauzalitní) věty. *Bohemystyka*. XXI, 2021, s. 307–318.